

НАСИЛНО ПОНАШАЊЕ УЧЕНИКА ПРЕМА НАСТАВНИЦИМА У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ¹

Весна Жумић Павловић²

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију,
Универзитет у Београду, Србија

Мирослав Павловић

Завод за унапређивање образовања и васпитања,
Београд, Србија

Светлана Каљача

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију,
Универзитет у Београду, Србија

Апстракт Резултати прелиминарних истраживања конзистентно сујеришу да професија наставника носи висок ризик виктимизације на радном месту. Изложеносћ наставника насиљу је релативно ново подручје научној проучавања, те располажемо ограниченим информацијама о обиму и природи овој проблема, посебно у нашој земљи. У овом раду презентовани су резултати истраживања о учешћалости и карактеристикама насилној понашања ученика према наставницима у нашим школама. Узорак чине 564 наставника средњих школа из целе Србије. За процену виктимизације наставника коришћен је уједињен Радне групе за насиље у учионици усмерено према наставницима Америчкој удружења психолога (APA Classroom Violence Directed Against Teachers Task Force). Резултати истраживања показују да је током прелиминарне школске године скоро 80 одсто наставника доживело насилно понашање ученика, најчешће у виду нејарислужбених речи или тестова. Виктимизација је значајно повезана са полом, старосћу и дужином радног стажа наставника. Такође су откривене значајне везе виктимизације наставника са врстом, величином и локацијом школе. Добијени налази о преваленцији и факторима виктимизације наставника моју имати значајне импликације за будућа истраживања и праксу.

Кључне речи: виктимизација, наставници, насиље, фактори ризика, школа.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на пројектима „Социјална партиципација особа са интелектуалном ометеношћу“ (Бр. 179017) и „Криминал у Србији: феноменологија, ризици и могућности социјалне интервенције“ (Бр. 47011), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² vzunicpavlovic@gmail.com

Увод

Насиље у школи је озбиљан проблем који континуирано заокупља пажњу научне и стручне јавности. Међутим, досадашњи истраживачки подухвати углавном су били усмерени на вршњачко насиље, док је проучавање насиља према наставницима прилично запостављено. Током последње деценије дошло је до пораста интересовања за ову проблематику, што је резултирало експанзијом научних радова о преваленцији, факторима и последицама виктимизације наставника.

Насиље према наставницима може имати разноврсне облике, од неучтивог понашања до узнемиравања, крађе и уништавања личне имовине и, у екстремним случајевима, физичког напада (Espelage et al., 2013). Актери насиља према наставницима могу бити различите особе са којима долазе у контакт на радном месту, али се овај рад бави насилним понашањем ученика према наставницима. Насилно понашање ученика према наставницима може се дефинисати као „вербална, физичка и емоционална виктимизација наставника од стране ученика“ (Moon & McCluskey, 2016: 1342). У складу са терминологијом у новијим истраживањима из ове области (нпр. Kauppi & Pörhölä, 2012; Wilson, Douglas, & Lyon, 2011), у овом раду користе се термини насилно понашање ученика према наставницима и виктимизација наставника за означавање различитих облика насиља које наставници доживе у интеракцијама с ученицима.

Преваленција виктимизације наставника

Емпиријски подаци из различитих делова света конзистентно сугеришу да професија наставника носи висок ризик виктимизације, посебно од ученика. Новије студије откривају генерално високу преваленцију виктимизације наставника на радном месту која износи: у Турској 50% у претходних шест месеци (Cemaloglu, 2007); у Јужноафричкој Републици 90,8% током претходне године (De Wet & Jacobs, 2013); у Хрватској 22,4% током претходне године (Russo, Milić, Knežević, Mulić, & Mustajbegović, 2008); у САД 80% у текућој и претходној школској години (McMahon et al., 2014); у Аустралији 99,6% током каријере (Riley, Duncan, & Edwards, 2011). Резултати оваквих истраживања показују да су наставници на радном месту учесталије изложени насилном понашању ученика него других особа (нпр. колега, родитеља), а заступљеност случајева виктимизације наставника у којима су ученици главни актери је: у САД 94% за укупну виктимизацију (McMahon et al., 2014), а 73% за вербално и 95% за физичко насиље (Tiesman, Konda, Hendricks, Mercer, & Amandus, 2013); у Јужноафричкој Републици 50% за вербално и 78% за физичко насиље (De Wet, 2006); у Холандији 94,4% за вербално и 100% за физичко насиље (Moosj, 2011).

Сходно томе, велики број аутора усмерио се на проучавање насилног понашања ученика према наставницима. Укупно посматрано, налази савремених истраживања указују на то да су наставници учесталије изложени насилном понашању ученика него што се претпоставља. Следе подаци о пропорцији наставника који су доживели виктимизацију од ученика: у Словачкој 49% у претходних месец дана (Dzuka & Dalbert, 2007); у САД 55% у претходна три месеца (Bounds & Jenkins, 2016) и око 75% у текућој и

претходној години (McMahon et al., 2014); у Хрватској 74,3% у текућој школској години (Lokmić, Orić, & Bilić, 2013); у Јужној Кореји трећина наставника у претходне две године (Moon & McCluskey, 2016); у Финској 23,6% током каријере (Kauppi & Pörhölä, 2012); у Турској 50% током каријере (Ozdemir, 2012); у Аустралији 74,1% током каријере (Riley et al., 2011); у Малезији 65,2% током каријере (Santos & Tin, 2016); у Канади 80% током каријере (Wilson et al., 2011).

Савремени аутори сагласно извештавају да су наставници знатно учесталије изложени лакшим облицима насилног понашања ученика у односу на теже. Наставнике ученици најчешће исмевају, вређају и псују, а преваленција овог облика виктимизације наставника износи: у Словачкој 35,4% за претходних месец дана (Dzuka & Dalbert, 2007); у Естонији 33% за претходних шест месеци (Kõiv, 2015); у САД 37% за претходних шест месеци (Bounds & Jenkins, 2016), 43,2% (Gregory, Cornell, & Fan, 2012) и 68,2% за претходну школску годину (Berg & Cornell, 2016) и скоро 60% (McMahon et al., 2014) за текућу и претходну годину; у Луксембургу 23,9% годишње (Steffgen & Ewen, 2007); у Јужној Кореји 28,1% за претходне две године (Moon & McCluskey, 2016); у Јужноафричкој Републици 44,4% за претходну школску годину (Woudstra, van Rensburg, & Visser, 2018) и 56,13% током каријере (De Wet, 2006); у Канади 29,5% за претходну годину и 60,7% током каријере (Wilson et al., 2011); у Турској 14,7% током каријере (Ozdemir, 2012); у Малезији 49,8% током каријере (Santos & Tin, 2016).

Налази савремених истраживања о пропорцији наставника који су доживели физички напад ученика могу се сумирати на следећи начин: у Словачкој 4,9% за претходних месец дана (Dzuka & Dalbert, 2007); у Естонији 3,9% за претходних шест месеци (Kõiv, 2015); у САД 6,1% за претходних шест месеци (Bounds & Jenkins, 2016), на годишњем нивоу 3% (Gregory et al., 2012), 5,5% (Berg & Cornell, 2016) и 8,3% (Gerberich et al., 2011) и више од 20% за текућу и претходну годину (McMahon et al., 2014); у Луксембургу 4% годишње (Steffgen & Ewen, 2007); у Јужној Кореји мање од 3% за претходне две године (Moon & McCluskey, 2016); у Јужноафричкој Републици 9,2% за претходну школску годину (Woudstra et al., 2018) и 24,85% током каријере (De Wet, 2006); у Канади 4,1% за претходну годину и 11,4% током каријере (Wilson et al., 2011); у Турској 8,4% током каријере (Ozdemir, 2012); у Малезији 13,8% током каријере (Santos & Tin, 2016).

Фактори и последице виктимизације наставника

Претходна истраживања показују да су неке карактеристике наставника повезане са виктимизацијом, али налази нису сагласни. Према неким ауторима, виктимизација је генерално присутнија код наставника мушког пола (Lokmić et al., 2013; McMahon et al., 2014; Moon & McCluskey, 2016), док други аутори извештавају да су наставници женског пола угроженији (Mooij, 2011; Wei et al., 2013) или да нема значајних полних разлика у виктимизацији (Bounds & Jenkins, 2016; Cemaloglu, 2007). На основу расположивих емпиријских података тешко је закључити да ли су насилном понашању ученика изложенији млађи наставници (Lokmić et al., 2013; Mooij, 2011; Russo et al., 2008), најмлађи и најстарији наставници (Wei et al., 2013) или наставници средњих година

(Tiesman, Hendricks, Konda, & Hartley, 2014). Већина аутора налази да су виктимизацији подложнији наставници са краћим радним стажом (Gerberich et al., 2014; Lokmić et al., 2013; Santos & Tin, 2016; Tiesman et al., 2014; Wei et al., 2013), али има истраживања са супротним налазима (Casteel, Peek-Asa, & Limbos, 2007; Riley et al., 2011), као и оних у којима нису забележене значајне разлике у том погледу (Bounds & Jenkins, 2016; Moon & McCluskey, 2016; Russo et al., 2008). Студије у којима је разматрана повезаност између виктимизације и нивоа образовања наставника сагласно показују да су физичком насиљу ученика изложенији наставници са вишим нивоом образовања (Casteel et al., 2007; Gerberich et al., 2014; Wei et al., 2013), али нису откривене значајне разлике у другим облицима виктимизације (Wei et al., 2013). Резултати малобројних истраживања о виктимизацији наставника запослених на одређено и на неодређено време сугеришу да су наставници у сталном радном односу учесталије изложени насиљу уопште (Riley et al., 2011) и физичком насиљу (Gerberich et al., 2014), а да су претњама и вербалном насиљу изложенији наставници на замени (Wei et al., 2013).

Већина савремених аутора извештава о већој преваленцији виктимизације наставника у средњој школи него наставника у основној школи (Ozdemir, 2012; Riley et al., 2011; Wei et al., 2013). Резултати неких студија сугеришу да су наставници у средњој школи учесталије изложени вербалном насиљу, а наставници у основној школи физичком насиљу (Khoury-Kassabri, Astor, & Benbenishty, 2009; Wei et al., 2013). Међутим, ове налазе оспоравају истраживања у којима је већа изложеност наставника физичком насиљу ученика забележена у средњој школи (Casteel et al., 2007; Ozdemir, 2012).

Више сагласности постоји у погледу разлика у виктимизацији наставника у зависности од карактеристика школе у којој су запослени. Тако, већина савремених аутора извештава да су насилном понашању ученика изложенији наставници запослени у средњим стручним школама у односу на гимназије (Dzuka & Dalbert, 2007; Galand, Lescocq, & Philippot, 2007; Moon & McCluskey, 2016), у школама са већим бројем ученика у односу на мање школе (Gerberich et al., 2014; Gregory et al., 2012; Moon & McCluskey, 2016) и у школама у урбаним заједницама у односу на школе лоциране у субурбаним и руралним заједницама (Berg & Cornell, 2016; Dzuka & Dalbert, 2007; Gerberich et al., 2014; McMahan et al., 2014; Mooij, 2011; Tiesman et al., 2014). Међутим, треба поменути да у неким истраживањима ове разлике нису потврђене (Bounds & Jenkins, 2016).

У прилог значају проучавања насилног понашања ученика према наставницима могу се навести истраживачки налази о негативном утицају виктимизације на здравље и професионално ангажовање наставника. Наставници који су доживели насилно понашање ученика учесталије извештавају о психолошким тешкоћама у виду симптома анксиозности и депресије, повишеног стреса, страха од виктимизације и незадовољства животом, као и о соматским проблемима попут главобоље, умора, несанице и сл. (Berg & Cornell, 2016; Jacobs & De Wet, 2015; Dzuka & Dalbert, 2007; Galand et al., 2007; Ozkılıç & Kartal, 2012; Russo et al., 2008; Wilson et al., 2011; Woudstra et al., 2018). Искуство виктимизације негативно утиче и на професионални живот наставника, у смислу мањег задовољства послом и веће учесталости боловања, промене радног места и напуштања посла (Galand et al., 2007; Pyhältö, Pietarinen, & Soini, 2015; Tiesman et al., 2014). Судајући према изјавама наставника, виктимизација доводи до опадања

ангажовања у подучавању ученика, игнорисања недисциплинованог понашања, смањивања очекивања у погледу постигнућа и редуковања активности у одељењу (De Wet, 2010; Ozkilig & Kartal, 2012).

Према нашим сазнањима, виктимизација наставника није систематски проучавана у Србији. Неки подаци о изложености наставника насилном понашању ученика у нашим школама могу се наћи у радовима аутора који су се бавили проучавањем недисциплинованог понашања ученика (Savović, 2002) и насиља у школи (Plut, Pavlović i Popadić, 2012). Резултати истраживања на узорку од 275 наставника основних и средњих школа из Београда, Новог Сада и Ниша показују да је 22% наставника изложено вређању, ругању и исмевању, 5% претњама физичким нападом и 3% физичком нападу ученика (Savović, 2002). У истраживању на узорку од преко 9.000 наставника из целе Србије откривено је да се 18% наставника осетило лично угрожено од ученика у претходне две године, као и да се угроженије осећају мушкарци него жене, одељенске старешине у односу на наставнике који то нису, наставници предметне наставе у односу на наставнике разредне наставе, али да нема значајних разлика у зависности од дужине радног стажа (Plut i sar., 2012).

На основу претходног прегледа литературе, може се констатовати да је насилно понашање ученика према наставницима озбиљан проблем који захтева пажњу истраживача. Реч је о релативно новом подручју научног проучавања, те располажемо само делимичним увидом у обим и природу виктимизације наставника, посебно у нашој земљи. Ова експлоративна студија на националном узорку наставника средњих школа има два циља: 1) утврђивање учесталости и појавних облика насилног понашања ученика према наставницима; 2) утврђивање постојања и природе веза виктимизације наставника с индивидуалним и школским карактеристикама. Сматрамо да је сагледавање учесталости и карактеристика насилног понашања ученика према наставницима важан корак у решавању овог проблема.

Методологија истраживања

Узорак. Узорак чине наставници средњих школа из целе Србије. Све школске управе позване су да учествују у истраживању, а 13 је прихватило позив. Планирано је да се из сваке школске управе регрутује по 50 наставника који су запослени у различитим средњим школама. За сваку школску управу, методом случајног избора, одређене су школе које ће учествовати у истраживању, и то по једна гимназија, три средње стручне школе и једна средња уметничка школа (укупно 65 школа). Представници управе изабраних школа добили су упутство да упитник попуни 10 наставника из њихове школе. Укупан одзив наставника био је добар (86,6%).

У истраживању су учествовала укупно 564 наставника, од којих је 19,9% из гимназија, 66% из средњих стручних школа и 14,2% из средњих уметничких школа. Већина наставника из узорка је женског пола (70,9%), старости 31–50 година (67,4%), са завршеним основним академским студијама у трајању од четири године (57,4%), са радним стажом на радном месту наставника 11–20 година (43,3%) и у радном односу на неодређено време (76,6%).

Процедуре и инструменти. Анкетирање наставника обављено је путем интернета. Упитник с упутством за попуњавање постављен је на сајт Завода за унапређивање образовања и васпитања у периоду од јуна до октобра 2017. године. Обавештавање школа и организација анкетирања наставника поверени су школским управама. Наставницима је објашњено да је анкетирање анонимно и добровољно.

Наставници су попуњавали упитник о индивидуалним карактеристикама (пол, старост, ниво образовања, радни стаж и радни однос) и карактеристикама школе у којој су запослени (врста, величина и локација школе). Други подаци (нпр. разред, наставни предмет) изостављени су да би се заштитила анонимност наставника.

За прикупљање података о насилном понашању ученика према наставницима коришћен је упитник Радне групе за насиље у учионици усмерено према наставницима Америчког удружења психолога (*APA Classroom Violence Directed Against Teachers Task Force*; McMahon et al., 2014). Овај инструмент мери 11 облика виктимизације наставника, који су сврстани у три категорије: 1) узнемиравање (непристојне речи, непристојни гестови, непристојни графити, вербалне претње, застрашивање и електронско насиље); 2) крађа или уништавање личних ствари; 3) физичко насиље (гађање неким предметом, физички напад и претња оружјем). Питања су формулисана тако да се односе на претходну школску годину. Испитаници су одговарали заокруживањем једног од понуђених одговора од 0 – „није ми се десило“, 1 – „1-2 пута“, 2 – „3-4 пута“, 3 – „5-6 пута“ и 5 – „више од 6 пута“. У овом истраживању интерна конзистентност упитника је добра ($\alpha = 0,860$).

Обрада података. У обради података коришћена је дескриптивна статистика. За тестирање статистичке значајности разлика у виктимизацији наставника у зависности од индивидуалних и школских карактеристика коришћен је хи-квадрат тест.

Резултати истраживања

Пропорција наставника који су током претходне школске године доживели неки облик насилног понашања ученика износи 79,4%. На основу анализе заступљености основних категорија насилног понашања ученика, констатовано је да су наставници најчешће доживели узнемиравање (78%), а знатно ређе крађу или уништавање личне имовине (17,7%) и физичко насиље (16,3%).

У Табели 1. приказани су налази о учесталости 11 испитиваних облика виктимизације наставника. Пропорција виктимизираних наставника варира у зависности од облика насилног понашања ученика од 2,1% за претњу оружјем до 63,1% за непристојне речи. У већини случајева наставници су доживели насилно понашање ученика једном до два пута, док се заступљеност наставника који су били изложени насилном понашању ученика три и више пута креће од 0 за претњу оружјем до 29,8% за непристојне речи. Од укупног броја наставника, 56% било је изложено облицима насилног понашања ученика који спадају у исту категорију (узнемиравање 55,3% и крађа или уништавање личне имовине 0,7%), 14,2% облицима насилног понашања ученика из две категорије (узнемиравање и крађа или уништавање личне имовине 9,2%, узнемиравање и физичко насиље 4,3% и крађа или уништавање личне имовине и физичко насиље 0,7%), а 9,2% облицима насилног понашања ученика из све три категорије.

Табела 1. Учесталост виктимизације наставника према облику насилног понашања ученика (%)

Облици виктимизације	Није се десило	1-2 пута	3-4 пута	5-6 пута	Више од 6 пута
Непристојне речи	36,9	33,3	14,9	6,4	8,5
Непристојни гестови	48,9	31,2	10,6	4,3	5,0
Непристојни графити	83,7	12,1	2,8	0	1,4
Вербалне претње	70,2	19,9	5,0	1,4	3,5
Застрашивање	77,3	14,9	4,3	2,1	1,4
Електронско насиље	90,8	6,4	0,7	1,4	0,7
Крађа ствари	88,7	9,2	0,7	0,7	0,7
Уништавање личних ствари	87,9	9,9	0,7	0,7	0,7
Гађање неким предметом	86,5	9,9	1,4	1,4	0,7
Физички напад	92,9	6,4	0,7	0	0
Претња оружјем	97,9	2,1	0	0	0

За потребе тестирања значајности разлика у виктимизацији наставника у зависности од индивидуалних и школских карактеристика варијабле које описују изложеност наставника насилном понашању ученика су дихотомизоване (1 = Да, виктимизација се десила барем једном и 0 = Не).

Табела 2 садржи резултате о разликама у виктимизацији наставника у зависности од пола, старости, дужине радног стажа, нивоа образовања и врсте радног односа. Приказани су број и проценат наставника који су доживели насилно понашање ученика и резултати хи-квадрат теста за укупну виктимизацију и посебно за три категорије насилног понашања ученика према наставницима. Укупно посматрано, виктимизација је значајно учесталија код мушкараца него код жена. Међутим, када се засебно посматрају категорије насилног понашања ученика према наставницима запажа се да су код наставника мушког пола значајно учесталији узнемиравање и физичко насиље, док су код наставника женског пола учесталије крађе или уништавање имовине. Резултати тестирања значајности разлика у изложености насилном понашању ученика према старости наставника указују на значајно учесталију виктимизацију старијих наставника (41 и више година) у односу на млађе (20–40 година). Наставници са радним стажом у трајању од 11 до 20 година су значајно учесталије изложени крађи или уништавању личне имовине и физичком насиљу, док у погледу укупне виктимизације и узнемиравања нема значајних разлика између наставника са краћим и джим радним стажом. Нису откривене значајне разлике у учесталости виктимизације у зависности од нивоа образовања наставника. Поређењем учесталости виктимизације наставника запослених на неодређено и на одређено време, значајне разлике забележене су само за крађу или уништавање личне имовине, који су учесталији код наставника у сталном радном односу.

Табела 2. Повезаност између виктимизације и индивидуалних карактеристика наставника

	Виктимизација	Узнемиравање	Крађа или уништавање имовине	Физичко насиље
	Бр. (%)	Бр. (%)	Бр. (%)	Бр. (%)
<i>Пол</i>				
Мушки	140 (85,4)	140 (85,4)	20 (12,2)	40 (24,4)
Женски	308 (77,0)	300 (75,0)	80 (20,0)	52 (13,0)
χ^2	4,983*	7,286**	4,875*	11,054***
<i>Старосл</i>				
20–30 година	48 (75,0)	48 (75,0)	4 (6,3)	4 (6,3)
31–40 година	120 (71,4)	120 (71,4)	20 (11,9)	20 (11,9)
41–50 година	184 (86,8)	180 (84,9)	48 (22,6)	44 (20,8)
51 и више година	96 (80,0)	92 (76,7)	28 (23,3)	24 (20,0)
χ^2	14,410**	10,584*	15,779***	11,398**
<i>Радни сџаж</i>				
До 5 година	68 (70,8)	68 (70,8)	8 (8,3)	8 (8,3)
6–10 година	60 (75,0)	60 (75,0)	12 (15,0)	12 (15,0)
11–20 година	200 (82,0)	200 (82,0)	52 (21,3)	52 (21,3)
21 и више година	120 (83,3)	112 (77,8)	28 (19,4)	20 (13,9)
χ^2	7,608	5,537	8,656*	9,664*
<i>Ниво образовања</i>				
Основне студије	272 (81,0)	268 (79,8)	60 (17,9)	60 (17,9)
Мајстер, магистарске или докторске студије	176 (77,2)	172 (75,4)	40 (17,5)	32 (14,0)
χ^2	1,175	1,480	0,009	1,454
<i>Радни однос</i>				
На неодређено време	344 (79,6)	336 (77,8)	92 (21,3)	76 (17,6)
На одређено време	104 (78,8)	104 (78,8)	8 (6,1)	16 (12,1)
χ^2	0,044	0,060	16,090***	2,217

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

У Табели 3 приказани су број и проценат виктимизираних наставника према карактеристикама школе у којој су запослени (врста, локација и величина) и резултати хи-квадрат теста. Наставници запослени у средњим уметничким школама су значајно мање изложени виктимизацији него наставници у гимназијама и средњим стручним школама. Када се засебно посматрају три категорије насилног понашања ученика, узнемиравање је значајно учесталије код наставника у гимназијама и средњим стручним школама него код наставника у средњим уметничким школама, али нема значајних разлика у изложености наставника крађи или уништавању личне имовине и физичком насиљу према врсти школе. Откривене су значајне разлике у изложености наставника насилном понашању ученика у зависности од величине школе, које иду у правцу учесталије виктимизације наставника запослених у школама са већим бројем ученика

у односу на наставнике запослене у школама са мањим бројем ученика. Пропорција виктимизираних наставника значајно је већа у школама лоцираним у градовима у којима је седиште школске управе него у школама које се налазе у другим градовима. Исто важи и за узнемиравање, док за крађу или уништавање личне имовине и физичко насиље нису забележене значајне разлике у зависности од локације школе.

Табела 3. Повезаност између виктимизације наставника и карактеристика школе

	Виктимизација	Узнемиравање	Крађа или уништавање имовине	Физичко насиље
	Бр. (%)	Бр. (%)	Бр. (%)	Бр. (%)
<i>Врста школе</i>				
Гимназија	92 (82,1)	92 (82,1)	24 (21,4)	24 (21,4)
Средња стручна школа	312 (83,9)	308 (82,8)	68 (18,3)	60 (16,1)
Средња уметничка школа	44 (55,0)	40 (50,0)	8 (10,0)	8 (10,0)
χ^2	34,221***	42,676***	4,404	4,492
<i>Величина школе</i>				
До 300 ученика	28 (58,3)	28 (58,3)	8 (16,7)	0 (0)
301–500 ученика	76 (76,0)	72 (72,0)	8 (8,0)	20 (20,0)
501–1.000 ученика	212 (84,1)	212 (84,1)	40 (15,9)	36 (14,3)
Више од 1.000 ученика	132 (80,5)	128 (78,0%)	44 (26,8)	36 (22,0)
χ^2	17,312***	18,438***	16,432***	-
<i>Локација школе</i>				
Град у коме је седиште школске управе	372 (83,8)	364 (80,7)	80 (18,0)	72 (16,2)
Други град	76 (63,3)	76 (63,3)	20 (16,7)	20 (16,7)
χ^2	24,183***	19,154***	0,118	0,014

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Дискусија

Резултати овог истраживања показују да скоро 80% наставника средњих школа у Србији током школске године доживи неки облик насилног понашања ученика. Наставници су најчешће изложени узнемиравању (78%), и то у виду непристојних речи или гестова ученика. Учесталост других облика виктимизације наставника знатно је мања, али није занемарљива. Током претходне школске године више од 15% наставника доживело је крађу или уништавање личне имовине или физичко насиље.

Преваленција виктимизације наставника на годишњем нивоу у Србији у складу је са налазима сличног истраживања из Хрватске (Lokmić et al., 2013). Занимљиво је да студије у којима је мерена виктимизација наставника у претходне две године или током каријере извештавају о сличној (McMahon et al., 2014; Riley et al., 2011; Wilson et al., 2011) или нижој преваленцији (Kauppi & Pörhölä, 2012; Moon & McCluskey, 2016; Ozdemir, 2012; Santos & Tin, 2016).

Налаз да су наставници чешће изложени узнемиравању у односу на друге облике насилног понашања ученика има потврду у резултатима претходних истраживања (Berg & Cornell, 2016; Gregory et al., 2012; McMahon et al., 2014; Moon & McCluskey, 2016; Steffgen & Ewen, 2007; Wilson et al., 2011; Woudstra et al., 2018). Други аутори такође налазе да су непристојне речи и гестови ученика најучесталији облик виктимизације наставника (Berg & Cornell, 2016; Bounds & Jenkins, 2016; Dzuka & Dalbert, 2007; McMahon et al., 2014; Ozdemir, 2012; Savović, 2002; Wilson et al., 2011; Woudstra et al., 2018). Када се узму у обзир само студије у којима је временски оквир процене претходна школска година, откривена заступљеност наставника који су доживели непристојне речи или гестове и вербалне претње ученика у складу је са резултатима једне студије из САД (Berg & Cornell, 2016), али знатно већа у односу на налазе већине сличних истраживања (Gregory et al., 2012; Steffgen & Ewen, 2007; Tiesman et al., 2013; Wilson et al., 2011; Woudstra et al., 2018).

Резултати о заступљености наставника којима су ученици украли или уништили личну имовину одговарају налазима неколико студија (Gregory et al., 2012; Steffgen & Ewen, 2007; Wilson et al., 2011), док је у другим истраживањима забележена дупло већа преваленција овог облика виктимизације наставника (Berg & Cornell, 2016; Woudstra et al., 2018).

Добијени резултати о пропорцији наставника који су доживели физички напад ученика могу се упоредити са налазима претходних истраживања према којима се преваленција овог облика виктимизације на годишњем нивоу креће у опсегу 5–10% (Berg & Cornell, 2016; Gerberich et al., 2014; Tiesman et al., 2013; Woudstra et al., 2018). Међутим, треба истаћи да други аутори извештавају о упола мањој заступљености наставника који су током године искусили физички напад ученика (Gregory et al., 2012; Steffgen & Ewen, 2007; Wilson et al., 2011).

Према резултатима овог истраживања, учесталост виктимизације значајно је већа код наставника мушког него женског пола, што је у складу са налазима неколико претходних студија (Lokmić et al., 2013; McMahon et al., 2014; Moon & McCluskey, 2016). Потврду у резултатима других истраживања имају и налази да су наставници мушког пола значајно учесталије изложени узнемиравању (McMahon et al., 2014; Moon & McCluskey, 2016) и физичком насиљу (Casteel et al., 2007; McMahon et al., 2014; Ozdemir, 2012), а наставници женског пола крађи или уништавању личне имовине (Ozdemir, 2012; Steffgen & Ewen, 2007). Неки аутори сматрају да налазе о учесталијој изложености наставника мушког пола насилном понашању ученика треба узети с опрезом, због тога што су наставници женског пола генерално мање спремни да пријаве виктимизацију (Bounds & Jenkins, 2016). Имајући у виду да су у овом истраживању детектоване полне разлике у оба смера, наведено упозорење има ограничену вредност. За добијене налазе релевантнија су тумачења да је мања учесталост виктимизације наставника женског пола повезана са строжим друштвеним нормама и осудом насиља према женама (Ervasti et al., 2012). С друге стране, наставници мушког пола чешће су укључени у високоризичне ситуације у школи (нпр. интервенисање у тучи ученика), што доприноси учесталости њихове виктимизације (Ervasti et al., 2012; McMahon et al., 2014).

Налази овог истраживања конзистентно указују на то да су виктимизација уопште и изложеност узнемиравању, крађи или уништавању имовине и физичком насиљу учесталији код старијих наставника (41 и више година) у односу на млађе (20–40 година). То је у супротности са резултатима неколико истраживања у којима је откривена

негативна корелација између старости и учесталости виктимизације наставника (Lokmić et al., 2013; Mooij, 2011; Russo et al., 2008). Поређење добијених налаза са другим истраживањима није могуће зато што се старосне категорије испитаника разликују: ризик виктимизације (изузимајући физичке нападе) већи је за наставнике старости 30–39 и 60–79 година у односу на наставнике старости 50–59 година (Wei et al., 2013); значајан фактор ризика виктимизације је старост наставника 31–59 година (Tiesman et al., 2014).

Слику о разликама у виктимизацији наставника у зависности од старости допуњавају налази о повезаности виктимизације и дужине радног стажа наставника. Добијени налази показују да укупна виктимизација и изложеност узнемиравању нису повезани са дужином радног стажа, што одговара налазима других истраживања (Bounds & Jenkins, 2016; Moon & McCluskey, 2016). Налаз да су наставници са дужим радним стажом чешће жртве физичког насиља такође је у складу са резултатима других аутора (Casteel et al., 2007). С друге стране, налаз да је учесталост крађе или уништавања личне имовине већа код наставника са дужим радним стажом одступа од резултата претходних истраживања који сугеришу супротан смер ове везе (Santos & Tin, 2016), односно непостојање значајних разлика између наставника са дужим и краћим радним стажом (Bounds & Jenkins, 2016). Налази о учесталијој виктимизацији наставника са више година живота и радног стажа одступају од очекивања да су они бољи у препознавању и решавању ризичних ситуација и успостављању позитивних односа с ученицима у односу на млађе наставнике. Аутори који су дошли до сличних налаза сматрају да искуснији наставници чешће имају позицију ауторитета (нпр. одељенског старешине) и одговорност за примену дисциплинских мера према ученицима, што повећава ризик њихове виктимизације (Casteel et al., 2007). У прилог налазима овог истраживања говоре и запажања неких аутора да су наставници са дужим радним стажом спремнији да пријаве виктимизацију у односу на млађе колеге (Santos & Tin, 2016), док млађи наставници прихватају насилно понашање ученика као саставни део позиције почетника или још увек немају развијену свест о овом проблему (Riley et al., 2011).

У овом истраживању нису откривене значајне везе између виктимизације и нивоа образовања наставника. Другим речима, нису потврђени налази претходних истраживања да је ризик виктимизације повећан за наставнике са вишим нивоом образовања (Casteel et al., 2007; Gerberich et al., 2014; Wei et al., 2013).

На основу резултата овог истраживања може се рећи да нема разлика у виктимизацији наставника запослених на неодређено и на одређено време, осим у погледу изложености крађи или уништавању личне имовине, која је учесталија код наставника у сталном радном односу. У претходним истраживањима није разматрана веза изложености наставника крађи или уништавању личне имовине са врстом радног односа, а налази о другим облицима виктимизације наставника нису сагласни (Gerberich et al., 2014; Wei et al., 2013).

Откривене су значајне разлике у виктимизацији наставника у зависности од карактеристика школе у којој су запослени. Преваленција виктимизације наставника је најнижа у средњим уметничким школама, док је у гимназијама и средњим стручним школама прилично уједначена. Исто важи за узнемиравање наставника, а за крађу или уништавање имовине и физичко насиље нису забележене значајне разлике према врсти средње школе. Овај налаз одступа од резултата претходних истраживања да су наставници у средњим стручним школама највише изложени насилном понашању ученика (Dzuka & Dalbert, 2007; Galand et al., 2007; Moon & McCluskey, 2016). Постоји

неколико објашњења за разлике у добијеним налазима. Прво, могуће је да су наставници у средњим стручним школама услед учестале изложености насилном понашању ученика постали толерантнији, што је утицало на њихове одговоре. Друго, пошто се мања учесталост виктимизације наставника у гимназијама објашњава повољнијом структуром ученика у смислу успеха и владања и школском климом која промовише постигнућа и дисциплину (Moon & McCluskey, 2016), добијени резултати могу указивати на то да између гимназија и средњих стручних школа које су учествовале у истраживању нема значајних разлика према овим карактеристикама. Поред тога, налаз да су наставници у средњим уметничким школама значајно мање изложени насилном понашању ученика сугеришу да неке друге карактеристике школског окружења могу бити значајнији фактор виктимизације наставника него врста школе. Ову претпоставку оправдавају добијени налази о значајним везама учесталости виктимизације са величином и локацијом школе.

Резултати овог и других истраживања (Gerberich et al., 2014; Moon & McCluskey, 2016) конзистентно показују да је виктимизација наставника значајно учесталија у школама са већим бројем ученика у односу на мање школе. Сматра се да је преваленција виктимизација наставника нижа у школама са мањим бројем ученика захваљујући бољој контроли и развијенијем осећању заједништва које доприноси позитивним односима наставника и ученика (Gregory et al., 2012), као и бољим условима за ефикасније подучавање и укључивање ученика у наставне активности (Casteel et al., 2007).

Наставници у школама лоцираним у градовима у којима је седиште школске управе, односно у већим градовима, значајно учесталије су изложени виктимизацији уопште и узнемиравању него наставници из школа лоцираним у другим (мањим) градовима. Добијени налази имају потврду у резултатима претходних истраживања да је насиље ученика према наставницима присутније у школама лоцираним у урбаним заједницама (Berg & Cornell, 2016; Dzuka & Dalbert, 2007; Gerberich et al., 2014; McMahon et al., 2014; Tiesman et al., 2014), с тим да у овом истраживању нису забележене значајне разлике за учесталост крађе или уништавања имовине и физичког насиља у зависности од локације школе. Сматра се да неке карактеристике урбаних заједница, попут вишег нивоа насиља и криминала, сиромаштва, хетерогене и нестабилне структуре становништва, повећавају ризик насилног понашања ученика, укључујући и насиље према наставницима (Gregory et al., 2012; Khoury-Kassabri et al., 2009; Tiesman et al., 2014). За ово истраживање су посебно важна запажања неких аутора да су карактеристике заједнице у којој је лоцирана школа значајнији предиктор насилног понашања ученика у односу на карактеристике заједнице у којој станују (Casteel et al., 2007).

Ово истраживање има извесних ограничења које треба поменути. Истраживање је рађено на релативно великом узорку наставника из целе Србије. Међутим, избор наставника који су учествовали у истраживању није насумичан, па је на налазе истраживања могао утицати процес селекције испитаника. На пример, могуће је да су већу спремност за учествовање у истраживању исказали наставници који су имали искуство виктимизације или који се боље сналазе са попуњавањем упитника преко интернета. Друго, у истраживању су коришћени само подаци добијени од наставника. Изабран је инструмент који је раније примењен у сличним истраживањима, а временски период процене ограничен је

на претходну школску годину. Ипак, добијене налазе треба потврдити опсежнијим истраживањима у којима ће се користити још неки извори (нпр. документација школе) и методе процене (нпр. посматрање). Треће, могуће је да постоји повезаност између виктимизације наставника и још неких индивидуалних и школских фактора који нису предмет овог истраживања. Будућа истраживања треба усмерити на проучавање ових веза.

Укупно посматрано, презентовани налази указују на потребу за унапређивањем правне заштите наставника од виктимизације на радном месту. По угледу на законску регулативу у области заштите деце и ученика од насиља у образовно-васпитним установама, потребно је прецизније дефинисати појам и облике виктимизације наставника и утврдити протокол поступања у установи у одговору на насилно понашање ученика према наставницима. Висока преваленција виктимизације наставника може се узети и као индикатор потребе за унапређивањем њихових компетенција које су важне за превенцију и препознавање насилног понашања ученика, као и за адекватно реаговање у оваквим ситуацијама. У организовању програма обуке и других облика стручног усавршавања наставника у овој области важну улогу имају стручни сарадници. Стручне сараднике такође треба ангажовати у пружању помоћи и подршке наставницима који су доживели насилно понашање ученика како би се превенирале и редуковале негативне последице виктимизације. Школски одбор и директор школе у оквиру својих овлашћења треба да предузму кораке који су неопходни за унапређивање безбедности наставника у школи, као и за њихово охрабривање да пријаве виктимизацију и затраже помоћ од колега и претпостављених. То се може постићи установљавањем и применом правила и процедура које се односе на насилно понашање ученика према наставницима, планирањем стручног усавршавања наставника у овој области, обезбеђивањем услова за примену емпиријски заснованих мера превенције и интервенције и сл.

Закључак

Резултати овог истраживања пружају значајан увид у учесталост и карактеристике насилног понашања ученика према наставницима у средњим школама у Србији. У складу са налазима аутора из других земаља, и у овом истраживању забележена је забрињавајуће висока преваленција виктимизације наставника и констатоване су значајне везе виктимизације с индивидуалним и школским карактеристикама. Добијени резултати могу послужити као подстицај за даље проучавање ове проблематике. Поред тога, налази овог истраживања могу имати важне импликације за стручно усавршавање наставника и унапређивање безбедности школског окружења.

Захвалница

Захваљујемо Министарству просвете, науке и технолошког развоја РС, школским управама и Заводу за унапређивање образовања и васпитања за подршку у реализацији истраживања. Такође захваљујемо школама и наставницима који су учествовали у истраживању.

Литература

- Berg, K. J., & Cornell, D. (2016). Authoritative school climate aggression toward teachers, and teacher distress in middle school. *School Psychology Quarterly*, 31(1), 122-139.
- Bounds, C., & Jenkins, L. N. (2016). Teacher-directed violence in relation to social support and work stress. *Contemporary School Psychology*, 20(4), 336-344.
- Casteel, C., Peek-Asa, C., & Limbos, M. A. (2007). Predictors of nonfatal assault injury to public school teachers in Los Angeles City. *American Journal of Industrial Medicine*, 50(12), 932-939.
- Cemaloglu, N. (2007). The exposure of primary school teachers to bullying: An analysis of various variables. *Social Behavior and Personality*, 35(6), 789-802.
- De Wet, C. (2006). Free State educators' experiences and recognition of bullying at schools. *South African Journal of Education*, 26(1), 61-73.
- De Wet, C. (2010). Victims of educator-targeted bullying: A qualitative study. *South African Journal of Education*, 30(2), 189-201.
- De Wet, C., & Jacobs, L. (2013). South African teachers' exposure to workplace bullying. *TD: The Journal of Transdisciplinary Research in Southern Africa*, 9(3), 446-464.
- Dzuka, J., & Dalbert, C. (2007). Student violence against teachers: Teachers' well-being and the belief in a just world. *European Psychologist*, 12(4), 253-260.
- Ervasti, J., Kivimäki, M., Pentti, J., Salmi, V., Suominen, S., Vahtera, J., & Virtanen, M. (2012). Work-related violence, lifestyle, and health among special education teachers working in Finnish basic education. *Journal of School Health*, 82(7), 336-343.
- Espelage, D., Anderman, E. M., Brown, V., Jones, A., Lane, K. L., McMahon, S. D., Reynolds, C. R. (2013). Understanding and preventing violence directed against teachers: Recommendations for a national research, practice, and policy agenda. *American Psychologist*, 65(2), 75-87.
- Galand, B., Lecocq, C., & Philippot, P. (2007). School violence and teacher professional disengagement. *British Journal of Educational Psychology*, 77(2), 465-477.
- Gerberich, S. G., Nachreiner, N. M., Ryan, A. D., Church, T. R., McGovern, P. M., Geisser, M. S., ... Pinder, E. D. (2011). Case-control study of student-perpetrated physical violence against educators. *Annals of Epidemiology*, 24(5), 325-332. doi: 10.1016/j.annepidem.2014.02.006
- Gregory, A., Cornell, D., & Fan, X. (2012). Teacher safety and authoritative school climate in high schools. *American Journal of Education*, 118(4), 401-425.
- Jacobs, L., & De Wet, C. (2015). A quantitative exploration of the effects of workplace bullying on South African educators. *African Safety Promotion Journal*, 13(2), 13-58.
- Kauppi, T., & Pörhölä, M. (2012). School teachers bullied by their students: Teachers' attributions and how they share their experiences. *Teaching and Teacher Education*, 28(7), 1059-1068.
- Khoury-Kassabri, M., Astor, R. A., & Benbenishty, R. (2009). Middle Eastern adolescents' perpetration of school violence against peers and teachers: A cross-cultural and ecological analysis. *Journal of Interpersonal Violence*, 24(1), 159-182.
- Köiv, K. (2015). Changes over a ten-year interval in the prevalence of teacher targeted bullying. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 171, 126-133.
- Lokmić, M., Opić, S., & Bilić, V. (2013). Violence against teachers – rule or exception? *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 1(2), 6-15.

- McMahon, S. D., Martinez, A., Espelage, D., Rose, C., Reddy, L. A., Lane, K., ... Brown, W. (2014). Violence directed against teachers: Results from a national survey. *Psychology in the School, 51*(7), 753-766.
- Mooij, T. (2011). Secondary school teachers' personal and school characteristics, experience of violence and perceived violence motives. *Teachers and Teaching: Theory and Practice, 17*(2), 227-253.
- Moon, B., & McCluskey, J. (2016). School-based victimization of teachers in Korea: Focusing on individual and school characteristics. *Journal of Interpersonal Violence, 31*(7), 1340-1361.
- Ozdemir, S. M. (2012). An investigation of violence against teachers in Turkey. *Journal of Instructional Psychology, 39*(1), 51-62.
- Ozkilic, R., & Kartal, H. (2012). Teachers bullied by their students: How their classes influenced after being bullied? *Procedia – Social and Behavioral Sciences, 46*, 3435-3439.
- Plut, D., Pavlović, Z., & Popadić, D. (2012). Shvatanja nastavnika o školskom nasilju i njihova procena lične i kolektivne snage za efikasno delovanje. *Nastava i vaspitanje, 61*(4), 597-610.
- Pyhältö, K., Pietarinen, J., & Soini, T. (2015). When teaching gets tough – Professional community inhibitors of teacher-targeted bullying and turnover intentions. *Improving Schools, 18*(3), 263-276.
- Riley, D., Duncan, D. J., & Edwards, J. (2011). Staff bullying in Australian schools. *Journal of Educational Administration, 49*(1), 7-30.
- Russo, A., Milić, R., Knežević, B., Mulić, R., & Mustajbegović, J. (2008). Harassment in workplace among school teachers: Development of a survey. *Croatian Medical Journal, 49*(4), 545-552.
- Santos, A., & Tin, J. J. (2016). The nature, extent and impact of educator targeted bullying on school teachers in West Malaysia. *British Journal of Guidance and Counselling*. Advance online publication. doi: 10.1080/03069885.2016.1245410
- Savović, B. (2002). Disciplinski problemi u osnovnoj i srednjoj školi: Mišljenje nastavnika. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, 34*, 259-271.
- Steffgen, G., & Ewen, N. (2007). Teachers as victims of school violence: The influence of strain and school culture. *International Journal on Violence and Schools, 3*(1), 81-93.
- Tiesman, H. M., Hendricks, S., Konda, S., & Hartley, D. (2014). Physical assaults among education workers: Findings from a statewide study. *Journal of Occupational and Environmental Medicine, 56*(6), 621-627.
- Tiesman, H., Konda, S., Hendricks, S., Mercer, D., & Amandus, H. (2013). Workplace violence among Pennsylvania education workers: Differences among occupations. *Journal of Safety Research, 44*, 65-71.
- Wei, C., Gerberich, S. G., Alexander, B. H., Ryan, A. D., Nachreiner, N. M., & Mongin, S. J. (2013). Work-related violence against educators in Minnesota: Rates and risks based on hours exposed. *Journal of Safety Research, 44*(1), 73-85.
- Wilson, C. M., Douglas, K. S., & Lyon, D. R. (2011). Violence against teacher: Prevalence and consequences. *Journal of Interpersonal Violence, 26*(12), 2353-2371.
- Woudstra, M. H., van Rensburg, E. J., & Visser, M. (2018). Learner-to-teacher bullying as a potential factor influencing teachers' mental health. *South African Journal of Education, 38*(1), 1-10.

Примљено: 20.10.2018.

Коригована верзија рада примљена: 29.11.2018.

Прихваћено за штампу: 05.12.2018.

STUDENT'S VIOLENT BEHAVIOR DIRECTED AGAINST TEACHERS IN SECONDARY SCHOOL

Vesna Žunić Pavlović

Faculty for Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, Serbia

Miroslav Pavlović

Institute for the Improvement of Education, Belgrade, Serbia

Svetlana Kaljača

Faculty for Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, Serbia

Abstract *The results of previous studies consistently suggest that the teaching profession carries a high risk of victimization in the workplace. Teachers' exposure to violence is a relatively new field of scientific research, which is why the data on the scope and nature of this problem is limited, especially in our country. This paper presents the results of research on the frequency and characteristics of students' violent behavior directed against teachers in our schools. The sample consisted of 564 secondary school teachers from all over Serbia. The APA Classroom Violence Directed Against Teachers Task Force questionnaire was used to assess victimization of teachers. Research results indicated that, during the previous school year, almost 80% of teachers had experienced violent behavior from students, most frequently in the form of obscene remarks or gestures. Victimization was significantly related to gender, age, and length of teachers' work experience. Furthermore, significant relationships were determined between victimization of teachers and school type, size, and location. The obtained findings about the prevalence and factors related to victimization of teachers can have significant implications for future research and practice.*

Keywords: Key words: victimization, teachers, violence, risk factors, school.

НАСИЛЬСТВЕННОЕ ПОВЕДЕНИЕ УЧАЩИХСЯ К ПРЕПОДАВАТЕЛЯМ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Весна Жунич Павлович

Факультет специального образования и реабилитации, Белградский университет, Сербия

Мирослав Павлович

Центр совершенствования образования и воспитания, Белград, Сербия

Светлана Каляча

Факультет специального образования и реабилитации, Белградский университет, Сербия

Резюме *Результаты предыдущих исследований последовательно свидетельствуют о том, что профессия учителя несет высокий риск виктимизации на рабочем месте. Подверженность учителей насилию является относительно новой областью научных исследований, поэтому имеется ограниченная информация о масштабах и характере этой проблемы, особенно в нашей стране. В данной статье представлены результаты исследования частоты и характеристик насильственного поведения учащихся по отношению к учителям в наших школах. Исследование проведено на примере 564 учителей средних школ со всей территории Сербии. Для оценки виктимизации учителей был использован вопросник Рабочие группы для насилия в классе, разработанный Американской ассоциацией психологов (APA Classroom*

Violence Directed Against Teachers Task Force). Резултати истраживања показују, да током прошлог школског године скоро 80% наставника доживјели насилничко понашање ученика, најчешће у облику грубих речи или жестица. Виктимизација у значајној мјери повезана је са полом, узрастом и стажемом рада наставника. Такође су откривене значајне везе виктимизације наставника са образовним профилом, величином и локацијом школе. Добивени резултати о распрострањености и факторима виктимизације наставника могуће је применити у будућим истраживањима и у пракси.

Кључеве речи: виктимизација, наставника, насиље, фактори ризика, школа.